

О.В. Козинець,
викладач
(Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова)

ПОГЛЯДИ РУДОЛЬФА КРАЄВСЬКОГО НА МІМІКО-ЖЕСТОВЕ МОВЛЕННЯ

Український учений-дефектолог, кандидат педагогічних наук, доцент КДПІ імені О. Горького Р. Краєвський, який, окрім проблем сурдопедагогіки, вивчав ще й мовленнєві порушення, у повоєнні роки здійснив систематизований опис жестів та знаків міміко-жестового мовлення з метою раціонального його вивчення працівниками школи глухих, підприємствами Всеукраїнського товариства глухонімих, студентами сурдопедагогічних відділень педагогічних інститутів, адже після війни було чимало дорослих та молоді, які втратили слух, відчувалася недостатність педагогічних кадрів для роботи з такими індивідами. Учений видав кілька посібників з рекомендаціями батькам, які мають дітей з порушенням слуху та мовлення, та педагогам і спеціалістам, що працюють з означеними категоріями індивідів: “Батькам глухонімої та оглухлої дитини”, “На допомогу інвалідам вітчизняної війни з порушенням слуху і мови”, посібник “Мова жестів глухих” та інші. Сьогодні термінологія, якою користувався вчений, дещо застаріла. Тому у своїй науковій статті ми будемо вживати сучасні терміни, але при цьому залишатимемо наукову думку вченого незмінною.

За визначенням Р. Краєвського, міміко-жестове мовлення – специфічна невербальна його форма, яка дає змогу позначати цілі слова, а іноді й вирази та є різновидом невербальної комунікації, окрім дактильного мовлення [4]. Як зазначає науковець, міміко-жестове мовлення є засобом передачі інформації дітям і дорослим, які мають вади слуху, допомагає в спілкуванні із рідними, близькими, друзями і знайомими (але лише з тими, хто його засвоїв). Основна значуща одиниця міміко-жестового мовлення – жест – це кінетичний акт, засіб передачі інформації дітям і дорослим з вадами слуху, який характеризується наявністю трьох складових: конфігурація пальців руки (рук); місце виконання жесту відповідно тіла мовця; характеристика руху руки (рук). Додатковими структурними елементами міміко-жестового мовлення осіб з вадами слуху є міміка, тобто вираз обличчя; сигнали, які не здійснюються руками та артикуляція і є необхідною складовою, так як виконують функцію уточнення змісту жестів. Жест – це образне слово, тобто

багатовимірне просторове позначення предмета або явища. Жестове мовлення не є ідентичним словесному мовленню. Воно потребує пояснення, домислення [1].

Говорячи про причини, які можуть призвести до глухоти, науковець відзначає: коли людина хворіє на запалення мозкових оболонок, інфекція може проникнути, переважно через слуховий нерв, до внутрішнього вуха та призвести до його повного руйнування. Якщо при цьому захворюванні виникає глухота, то вона буває здебільшого тотальна. Слух може зникнути також і від падіння або удару по голові, внаслідок чого настає крововилив у порожнину внутрішнього вуха. Нерідко причиною глухоти, хоч і не повної, можуть бути також гнійні запалення середнього вуха. Особливо часто вони спостерігаються в дітей, які схильні до захворювань носа та глотки. При загніванні середнього вуха може наступити повна або часткова руйнація барабанної перетинки та слухових кісточок, що приводить до неповноцінної передачі повітряних хвиль до внутрішнього вуха [3].

Гнійні процеси, які можуть відбуватися в середньому вусі, призводять здебільшого лише до неповної втрати слуху – зниження слуху (туговухості). Проте захворювання обох вух у маленької дитини, у якої ще не розвинене мовлення, на думку Р. Краєвського, може призвести до глухоти. Тому, як зазначає вчений, при захворюванні носа, глотки, порушенні носового дихання треба бути максимально уважним до дитини і невідкладно звертатися до лікаря-фахівця. Своєчасна медична допомога може попередити розвиток глухоти. Також нерідко, особливо при набутій глухоті, у дитини може виникнути пошкодження не лише органу слуху, але й органу рівноваги. Побачити цей розлад у малюка можна при ходінні в темряві. Для батьків це має бути діагностичним показником [3, 4].

Крім того, однією з причин, що призводять до зниження чи втрати слуху, можуть бути деякі захворювання, які пошкоджують мовленнєві центри, розміщені в головному мозку. Якщо пошкодження відбулося ще в утробі матері або в ранньому віці, чи якщо причиною є недорозвинення самих мовленнєвих центрів, як відзначає вчений, то мовлення дитини навіть при цілком нормальному слухові розвиватися не буде. В одних випадках дитина все добре чує, розуміє мовлення, але не може говорити або говорить дуже мало і неправильно, а в інших, – незважаючи на гарний слух, не розуміє мовлення [3].

Глухий оволодіває мовою жестів за допомогою наслідування. В основі цих процесів лежать рефлексорні механізми. Первинною формою мімічного, спілкування між глухою дитиною і присутніми є насамперед виражальна міміка і вказівні жести, – як зазначає

Р. Краєвський. На першому етапі свого розвитку міміко-жестове мовлення глухої дитини дуже примітивне і складається переважно з жестів у поєднанні з виражальною мімікою обличчя [4]. Глухий, який ніколи ніде не навчався і не знаходився в колективі дітей з порушенням слуху, звичайно не володіє жестовими знаками досконало, тому все пояснювати йому потрібно за допомогою конкретного показу предметів, користуючись тими жестами, які будуть однаково зрозумілі людині, що чує, і глухій [2, 4]. На думку науковця, не слід вважати, що для глухого, який примітивно володіє міміко-жестовим мовленням, властивий тільки конкретний образ мислення. Із зростанням життєвого досвіду зростає і його соціальний запит. Поступово, особливо в умовах діяльності цілого колективу глухих, виникає потреба в більш точній, диференційованій міміці. Спілкуючись між собою з людьми, які їх чують, оволодіваючи словесним мовленням, глухі збагачують своє міміко-жестове мовлення. Все більше уточнюється значення вже відомих жестових знаків та з'являються нові в процесі спілкування [4]. Особливо впливає на міміку розвиток словесного мовлення глухих. Оволодіваючи словесним мовленням, вони всіляко намагаються все більше і більше уточнювати жестові знаки. Крім того, тоді починає збільшуватися значення дактилогії, яка поповнює прогалини в міміці й уточнює недостатньо диференційовані жестові знаки [3].

Міміко-жестове мовлення, на відміну від словесного, яке має звукову (артикуляційну) основу, реалізується через візуальну (просторово-рухову) основу. Основною його одиницею є жест, що характеризується наявністю трьох основних структурних елементів: конфігурація пальців руки (рук), яка може бути “дактильна”, “недактильна”, “числова”; місце виконання жесту відповідно тіла мовця; характеристика руху руки (рук), а саме: рух всією рукою, рух обома руками, якість руху, рух пальцями руки. Додатковими структурними елементами є артикуляція (одночасне промовляння повідомлення) і міміка обличчя (вираз обличчя, сигнали, що не здійснюються руками та артикуляція, які є необхідною складовою, так як виконують функцію уточнення змісту жестів) [1].

На думку Р. Краєвського, термін “міміка”, який широко застосовується в сурдопедагогіці, не зовсім точний. Під мімікою слід говорити тільки про виражальну міміку обличчя, яка є компонентом не тільки жестового мовлення глухих, а й звукового мовлення людини, що чує нормально. Поряд з мімікою обличчя винятково велике значення мають виражальні жести, які широко використовують як глухі, так і люди, що чують (особливо діти дошкільного віку) [4]. Неправильно, коли зі збагаченням мовлення зменшується значення міміки, жестів та інтонації. У дорослої людини

екстра- та паралінвальні засоби сприяють кращому взаєморозумінню людей. “Який оратор найбільше захоплює аудиторію? – запитує Р. Краєвський. – Чи той, який говорить дерев'яним голосом, без усякої інтонації, з маскоподібним обличчям, не рухаючись, чи оратор, промова якого сповнена виразності, інтонації, очі якого загоряються, на обличчі і в жесті відбиваються його думки та почуття? Безсумнівно, що увага до другого оратора набагато вища” [4, с. 6].

Найхарактернішою особливістю міміко-жестового мовлення є образоописова (ідеографічна) форма викладу. Міміко-жестове мовлення аморфне саме по собі, в ньому є небагато елементів граматичної будови (число, час, особа). Відмінкові форми іменників, яких немає в жестовій системі знаків, поповнюються в деякій мірі жестовими знаками-прийменниками (які спостерігаються в міміці глухих, що володіють словесним мовленням) [2]. Крім того, міміко-жестове мовлення осіб з вадами слуху є аграматичним. Порядок побудови жестової фрази дуже своєрідний і у більшості випадків не збігається із послідовністю слів звичайного речення, а більшість жестових знаків – багатозначні (полісемантичні) [1]. Один жестовий знак часто означає предмет і дію. Значення жестового знака уточнюється змістом всього речення. Глухі, які володіють мовленням, уточнюють жестові знаки дактильно або за допомогою артикуляції. Тому перекладачі-мімісти завжди супроводять міміко-жестове мовлення беззвучною артикуляцією [4].

Для того, щоб навчитися розуміти в цілому аморфний (позбавлений граматичного ладу) текст, як зазначає науковець, потрібно насамперед добре знати систему жестових знаків. Нерозуміння навіть одного-двох жестових знаків позбавляє можливості зрозуміти навіть нескладний мімічний виклад. Цьому розумінню сприяє дактилологія – ручна азбука, що є своєрідною формою вираження словесного мовлення [3; 4]. Дактилологія близька за своєю суттю до письма. Кожну букву алфавіту позначають відповідним положенням пальців. Буквений склад слова передається наступним переходом пальців кисті з одного положення в інше.

Раніше, як зазначає Р. Краєвський, використовували так звану фонетичну дактилологію – маноральну (ручну) систему Форхгаммера. Це була допоміжна система ручних знаків, що полегшувала глухим читання із губ, видима артикуляція яких однакова для цілої групи звуків. Зараз у багатьох країнах застосовують стандартизовану одноручну дактилологію з урахуванням алфавіту певної мови. Пальці однієї руки набирають положення, подібні до написання букви [4].

Говорячи про методичні вимоги до дактилології, Р. Краєвський

зазначає, що на перших порах вивчення ручної азбуки дактилювання повинно бути повільним [4]. Проте дуже повільне дактилювання ускладнює читання. Кожний дактильний знак має бути відтворений точно, акуратно. Дактильне мовлення в цілому, точно так, як і почерк, має бути зрозуміле, ясне та виразне. При недостатній гнучкості чи рухливості пальців, що нерідко спостерігається як у дітей, так і в деяких педагогів, слід попередньо займатись гімнастикою пальців. Цю умову вчений визначає вкрай важливою [4].

Поступово, з утворенням автоматизмів, темп дактилювання варто прискорювати. При високій техніці, як зазначає науковець, він може відповідати уповільненому темпу усного розмовного мовлення. Важливо також відмітити, що зчитувати з руки значно важче, ніж дактилювати; тому необхідно особливу увагу приділяти вправам з читання дактильного тексту [5]. Крім того, потрібно стежити, щоб дактилювання було плавним, без ривків – без викидання кисті вперед під час відтворення кожного дактильного знака. Слово слід дактилювати цілісно. Спочатку невеликі паузи рекомендується робити між усіма словами і дещо більші – між фразами. Коли вже трохи закріпляться навички читання з руки, слова, що входять до мовленнєвої частини (синтагми), дактилюють разом і паузи роблять між цими ланками. Наприклад: У нашій квартирі | три кімнати: | одна велика | і дві малі [4].

Для успішного читання з руки, як вважав Р. Краєвський, велику роль відіграє якісне засвоєння кожного дактильного знака. Справа в тому, що сприймання дактильного складу слова не є в такій мірі цілісним (глобальним), як при сприйманні буквеного. Дактильні знаки з'являються під час дактилювання слова, зникають, змінюються іншими. Випадіння навіть одного дактильного знака, спотворення його зображення або заміна іншим подібним знаком спричинює нерозуміння слова. Вивчаючи ручну азбуку, близькі за формою дактильні знаки обов'язково потрібно вивчати їх за допомогою зіставлення [3; 4].

Як і в письмі, існують різні почерки дактилювання. Науковець констатує, що багато глухих мають поганий “почерк”, звичайно неясно відтворюють дактильні знаки, особливо подібні. Такі, наприклад, як м-т, п-л, ш-т та інші. Крім того, глухі, які погано знають словесне мовлення, часто спотворюють слова. Це ще більше ускладнює читання з руки. Тому дуже важливо прагнути до красивого і зрозумілого дактильного почерку, щоб бути для учнів добрим прикладом. Та, на жаль, нерідко спостерігається недбале, неохайне дактилювання у вчителів та вихователів. Такі педагоги відповідно не надають значення і тому, як дактилюють їхні учні [4].

Говорячи про причини, які призводять до незадовільної техніки

дактилювання, Р. Краєвський писав: “Негативний вплив незадовільної техніки дактилювання на звуковимовну мову зумовлений рядом причин. Справа в тому, що корковий “центр” рухової мовної зони головного мозку і “центр” руки, що є не менш складним, ніж мовновимовний, перебувають у тісному фізіологічному зв’язку й анатомічно дуже близькі. Дактильні мовнорухові образи й автоматизми, що виникають на їх основі в процесі мовної діяльності, у значній мірі сприяють більш швидкому утворенню та зміцненню звуковимовних мовних кінестезій”. [3, с.24]. Також автор відзначає, що негативне ставлення деяких сурдопедагогів до дактилології, яка ніби заважає успішному формуванню усного мовлення, зокрема виразності вимови, абсолютно необґрунтоване. Учений навпаки підкреслює вагомість дактилології, відзначаючи, що актуальність її застосування виходить за межі сурдо- й тифлопедагогіки.

Важливе місце в роботі сурдопедагога, на думку Р. Краєвського, має займати вивчення та застосування дактилографії (письма пальцем) – відтворення рухом вказівного пальця накреслення букв. Цю форму писемного мовлення застосовують глухі й сліпоглухі для спілкування з людьми, які нормально чують і бачать, але не знають дактилології. Розрізняють дактилографію дистантну, що сприймається зоровим аналізатором, і контактну, яка сприймається через дотик [4].

Як відомо, до дистантної дактилографії іноді вдаються в спілкуванні між собою й люди зі збереженим слухом у тих ситуаціях, які позбавляють їх можливості використовувати усне та писемне мовлення. Проте, незважаючи на явну практичність і доступність дактилографії, на думку Р. Краєвського, нею зовсім не користуються учні шкіл для глухих. Застосування дактилографії в спілкуванні з людьми, які нормально чують, але не знають дактилології, було б допоміжним засобом при усуненні труднощів, що можуть виникати в розмові в результаті або недостатньо виразної артикуляції осіб з нормальним слухом, або недостатніх навичок читання з губ у глухих та нечіткої вимови [4, с.5].

Контактну дактилографію поряд з головним допоміжним засобом – дактилологією – застосовують сліпоглухі в спілкуванні зі зрячими та особами зі збереженим слухом. Зрозуміло, дактильне письмо повинно легко читатися і бути помірного темпу, як зазначає Р. Краєвський. Букви при дистантній дактилографії найкраще “писати” розміром приблизно 10 см. При контактній дактилографії розмір букви повинен бути трохи менший від долоні. Науковець уточнює, що слід користуватися тільки писаними буквами. Друкований шрифт сприймається погано, бо його не можна

відтворювати плавною безперервною лінією [4].

Тож, підводячи підсумки, варто зазначити, що Р. Краєвський вважав, що не лише сурдопедагоги, а й всі працівники школи глухих зобов'язані добре володіти технікою дактилювання та дактилографії в однаковій мірі – вміти бігло і дактилювати, і читати з руки. Щоб цього досягти, потрібно постійно закріплювати вміння на практиці. Крім навичок, що набуваються безпосередньо під час розмови, дуже корисно попередньо потренуватися самому – дактилювати перед дзеркалом, що сприяє закріпленню навичок читання з руки. Адже людина, яка тренується, бачить у дзеркалі обернене зображення дактильного знака, або, як при дактилографії, накреслення букви, яке відповідає тому, що сприймається з руки співрозмовника під час розмови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горлачов О. С. Психологічні особливості формування дактильного та міміко-жестового мовлення у майбутніх сурдопедагогів : дис. канд. псих. наук : 19.00.08 / О.С. Горлачов. – К., 2012. – 299 с.

2. Краевский Р. Г. Основы методики развития слухового восприятия у тугоухих и глухонемых детей / Р.Г. Краевский // Остаточный слух у тугоухих и глухонемых детей. – М. : Изд. АПН РСФСР, 1951.

3. Краєвський Р.Г. Батькам глухонімої та оглухлої дитини / Р.Г. Краєвський. – К. : Рад. школа, 1947. – 34 с.

4. Краєвський Р.Г. Мова жестів глухих / Рудольф Генріхович Краєвський. – К. : Рад. школа, 1964. – 219 с.

5. Краєвський Р.Г. На допомогу інвалідам вітчизняної війни з порушенням слуху і мови / Р. Г. Краєвський – К. : Рад. школа, 1947. – 28 с.